ГОЛОС СЕРЦЯ

Оповідання

В пару хвилин по одинадцятій в класі було уже тихо. Кожне дівчатко сиділо на своїм місці, учителька вийняла із шафи останню роботу, нарисувала на таблиці узорець до вишивання і також сіла при своїм столику.

Цікаві оченята дівчат раз у раз відриваються від шиття і затримуються з поглядом здивування на своїй пані. Дивну нині на її лиці побачили зміну.

Звичайно година робіт для дівчат є із усіх шкільних годин наймилішою. Тоді хлопці-збиточники йдуть домів, а вони, дібравши собі догідне місце, сідають за роботою та вишивають шовками гарні-прегарні хустиночки, прибирають цирками сорочки, мережають запасочки... Найбільша ж втіха для них добирати пестрі волічки та блискучі пацьо-рочки й вишивати ними по узірцям. Так швидко з-під малих рученят, з-під голки, ростуть-розцвітають, неначе справдешні, барвисті цвіти, розблискують звіздочки. Учителька при кожній на часинку сяде, зачне новий рядок, розкаже, як далі шити, відтак іде до другої. Дівчатко тямить, що "пані" казали, а декотре показує сусідці: "Ади, сю звіздку пані мені вишили". Коли вже всі мають наряджене шиття, співають думку:

Вишию ж я собі шовкову хустину, Цирками в три ряди брату сорочину 1 і т. д.

Часом оповідає їм учителька хорошу казку, часом читає із тої книжечки, де так чудово розказано про бідненьку Галю 2. Ой, як дрожать серденька дівчаток, коли такі речі чують, як то ся маленька Галя ридає, побивається за братьми, що по одному мусили найматися у

службу... Або коли перед очима їх стане образ молодиці з донечкою, як вони крізь бори глядять чоловіка-батька та й знаходять його блідого, голодного, утомленого, люди-вороги гонять його за се, що він людей бідніших спомагати хоче... З Нараз, коли зближається інтересний кінець оповідання, малі слухачки непостережно одна за одною присядуються ближче учмм'льки, а тихі, а чемні, так і віночком живим окружають і мою паню. За тим і година минеться. Сквапненько ж тоді и ні риються та й учительці поможуть зібратися, а кожна І".їда б прислужитися, кожна рада б ближче до неї бути; і уртом відведуть її домів, гомонячи про се, що із сеї золотої книжечки чули.

Нині учителька, перший раз довелось дівчатам се побачиш, сидить, схиливши на долоні голову, немовби забула, що вона в класі і що се година шиття.

Загомоніли дівчата. Немов на грядочці хилячися за вітром маковії цвіти, похилились їх головоньки, одна одну питає: "Що се нині нашій пані?" Гамір збільшився. У сій хвилині піднесла учителька голову.

Була се іще дуже молода дівчина-красуня. Около гарної голови хвилювалось буйне багате волосся, дрібне лице роз'яснювали очі, на гладкім чолі малювались благородність і розум. Темна суконка, ушита без журналевих видумок, підносила тільки її ніжну красоту.

Учителька піднеслась з крісла й хотіла промовити до дівчат, та зір її затримався на листі, що лежав розвертий на столику, і погляд з половини дороги затримався, слова па отвертих устах заніміли, а на лиці її проявився сум і вагання, неначеб боротьба в душі не рішена була.

Дівчата почали голосно розмовляти, як срібні дзвіночки, задзвеніли молоді голосочки. Чорноока жидівочка Хайка сперечається з Касею — обі цікаві, як то ся відважна козачка Мелася з патлатим медведем упоралася та як оборонила Михайлика 4. Гомонять дівчата, аж найменша із них, Стешка, піднялася із свого місця, станула перед усіма

та пальчиком погрожує: "Тихо будьте! Стямтеся!" Дівчата втихли, а Стешка, мов ластівочка, уже і в'ється коло учительки і питає пещеним дитячим голосом:

— Що пані? Пані хорі? Страшно хочемо чути про Ме-ласю, та як пані хорі, ми підемо додому.

На любі дитячі слова учителька отямилася із задуми, па устах проблиснув звичайний її добрий усміх, вона ласкаво відповіла:

— Нічо, Стефанцю, гаряче нині, голова трохи мене роз-боліла. Будьте лишень тихо, минеться і біль. Про Меласю дочитаю вам в слідуючу годину робіт.

Стешка відчинила вікна. Свіжий весняний воздух вливався до класи. Дівчата знов похилилися над роботою. Тихо, тихо стало... тільки дочуєш шелест волічки, бренькіт пацьорочок та голок. Добрі дівчаточка.

Незабаром тишину отсю перебив легкий, скорий хід по сходах — хтось ішов із клас, що були на поверсі.

Учителька сквапно підняла лист а, зімнявши його судорожно в руці, скрила за горсетку. На чолі її проявилась хмарка невдоволення, і уста її задрожали,, одначе вона поборола своє зворушення і, коли на порозі класи станув молодий мужчина, поглянула на нього поважним, чистим поглядом своїх блискучих очей.

— Пані маєте іще годину робіт? О, що я нині за се віддав би, щоб міг у школі до дванайцятої лишитися, та нема орудки.

По сих словах він хотів увійти до класи, але учителька скоро піднялась, вони вийшли разом і звернулися до городу, що був при школі.

Природа, розбуджена весною, уся дрожала молодим життям. Біло-рожеві морончики-строкроти із рожиць листків купочками звертали головки до сонця, розцвітали. Сірчасто-жовті первеичики-ключики косматим хвилястим листям вихилялися з землі і були повні її соків жизненних і вогкості, повні свіжого весняного запаху, а колір їх цвіту ясний був, неначе блиск сам. На гнучких, вкритих цвітом вітках вишень присідали ластівки; вони, мабуть, втомлені були недавньою своєю далекою дорогою із вирію... присідали, щебетали, немовби розповідали про свої пригоди в дорозі, і знов розвивали чорні крильця, линули далі до діла, до будування гніздечок. Сонце полудневе палало ясно. Запашні хвилі воздуха, щебетання пташні будили у живчиках людей бажання повного життя, кидали якийсь чар та якусь враз солодку та розкішну неміч...

Молоді люди хвилину стояли мовчки, причаровані красотою окружения.

— Простіть, пані, що займаю Вас в час шкільного заняття, але в рішучім для мене дні мушу з Вами говорити.

— Невідповідний час і місце вибрали Ви, пане, на розмову, не повинна я й не можу тут довше зістати, діти самі у класі...

— Но, але й не потребуєте, пані, так-то дуже спішитися до тих своїх скарбів.

Се говорячи, підніс її руку до уст, шукаючи її очей, що уникали його погляду, вдивився в ті очі, відтак, обіймивши легко гнучку стать, посадив її при собі на лавочці під грушею, що уся від запашного, сніжного цвіту білілася.

— Що се має значити, мій пане?

— Се,— відповів молодий чоловік притишеним, зміненим від чувств, але рішучим голосом,— що уважаю Вас, панно Соню, за свою суджену, хотя й ми досі не робили собі іще обітниць. Та поки що годі мені було й думати про здійснення тайного сердечного мого бажання. Подружжя маню зв'язане не тільки самим чуттям, але спільним інтересом. Нині, як певно знаєте, відбудуться вибори управителя і і*ї інколи. Маю повну надію дістати ту посаду, через що й ми забезпечені були б, могли б працювати разом при сій школі. Плата спільна, се королівське мешкання, город — нмстарчили б нам на життя. Коли б я не дістав сеї посади, іа пару днів дороги наші розійшлися б, щоби, хто знає, по зійтися більше. Тісно-бо в світі, тяжко о відповідні умови життя, тяжко о місце, де б ми удвох заробляти могли. Та я говорю про матеріальні відносини перш і не питаю вас, пані, о ваші чуття... Я через весь сей рік, так любий нам, читав у очах ваших прихильність до себе... Що ж не промовиш ні словечка відради, надії, Соню... моя дорога Соню?.. Чи ти не знала досі, що тебе люблю, чи, може, мене не любиш?..

Говорячи се, притиснув її обі руки до своїх грудей.

Серце молодого чоловіка сильно билось.

І Соні серце сильніше відізвалося, одначе лице її силою полі задержало свій спокій; не відповіла на його питання, вираз тільки очей міг заступити її довгу сповідь серця...

— Не прив'язуйте тільки, прошу вас, пане Юстин, цілої надії до нинішнього вибору. Правда, тісно у світі, але ми молоді й сильні. Узброені охотою до праці, можемо глядіти місця; поки взаємна любов межи нами тривати буде і взаємні думки єднати нас будуть, гадаю, дороги наші не повинні, в случаю нинішньої невдачі, розійтися; як не тут, то у іншім місці жити, працювати можемо.

Соня піднялася хутенько із лавочки і легкою ходою звернулася до класи, де полишила самих дівчат. У сінях іще затрималася хвилиночку,

поглянула на хрест, що тут на головній стіні висів, притиснула руки до серця, немовби хотіла прислухатися його биттю, немовби хотіла змірити його силу.

Коли учителька сіла знову при своїм столику в класі, на лиці її справді був сум, але в укладі його добачити можна було й супокійну рішучість.

— Чи іще має хто годину? — роздався по пустих сінях голос предсідателя ради шкільної місцевої, а коли пред-сідатель побачив в одній іще класі дівчата при роботі, сказав до учительки:

— Прошу увільнити дівчат від роботи, хоч іще година не скінчилася; маємо нині засідання ради, і не хочу, щоб тут хто-небудь лишився... лишень, сказав тихше, маю іще вас, панночко, щось спитатися.

На приказ учительки дівчата зібралися і парами вийшли з класи, нераді, що цілий, звичайний на годині робіт порядок змінений, що не тільки не чули оповідання, але й своєї любої пані додому провести не можуть.

— Прийшов я нарочно перед дванайцятою, скорше чим зійдуться радні, бо хочу спитати вас, кого б ви на управителя сеї школи вибрали.

— Кілько ж і яких кандидатів маєте, отче добродію?

— Трьох, властиво двох, кандидатів є; третій, хоч сильно аптекарем і його партією піддержуваний, не має виглядів через невідповідні кваліфікації. Так, отже, маю двох до вибору: один якийсь незнайомий мені учитель із Стрийського округа, а другий;— тут предсідатель вдивився пильно в очі Соні,— другий — се наш гарний Юстин. Котрого ви, панночко, із тих двох виберете?

Лице старого предсідателя сіяло вдоволенням і щастям сеї хвилини, в якій батько може сказати любій дитині: можу твої бажання сповнити, кажи з довір'ям, чого бажаєш?

Та учителька, неначеб сього й не добачувала, напів-гнівним, напіврозжаленим голосом сказала:

— Пощо говорити про се, хіба ж я маю голос виборчий. Мужчини, забороняєте жінкам прав голосования, боючися, мабуть, щоб вони по особистим забаганкам не вибирали.

— Се я знаю, і се вам прикро, що не маєте права засідати до нинішніх виборів,— казав з усміхом предсідатель,— но я питаю тільки, кого мені поручите вибрати. Бо признати се мушу, що, хотя й не маєте права голосования, тако й ви, жінки, при всяких виборах маєте голос рішучий. Тут жінка або любка, там донька або сестра дістане слово виборця і так є, як жінки хотять. Та коли б вони тільки все зрозуміли річ, про котру при виборах розходиться, а то звичайно по своїм примхам ділають. Ой жінки, жінки! Я старий, противний всякій вашій емансипації і більше шаную сільську ґаздиню, що порається у своїй хаті і пряде льон, як тих, що мішаються не до свого діла і нас від безінтересованого ділання здержують.

На закиди старого предсідателя лице Соні покращало і очі розгорілися блиском ентузіазму, що її душу переймав.

— Здержуємо наших батьків, синів, мужів від хосенного ділання для загалу, бо не учите нас видіти користі у праці для загалу, бороните нам світла, а все ж, темних, слухаєте... Незазнакомлені із справами суспільними, мусимо зле ділати, мусимо пагубний вплив на добро загалу мати; одначе, коли упадуть кайдани, якими традиційна неволя нас скувала, коли здобудемо права, приналежні досі тільки мужчинам, тоді й ми станемо до спільного, свідомого, хосенного ділання для загалу, і "встане правда, встане воля"...5

Молода, завернена у вас мріями голова!.. Де ви до ні.пі п ділання здібні!..

Не здібні, бо не просвічені. Інтересом суспільності під ім'ґіп уровень світогляду жінок, щоб вплив наш, який і ви, пічг, самі добачуєте, був на користь суспільності. Через ипорону жінкам участі в життю суспільності робите, мужчини, кривду цілій суспільності. Жінка також людина, й ніхто пг має права здержувати її від сего, до чого має силу й і.чібиості...

Про емансипацію вашу будемо спорити вдома, а маніть,— жартував предсідатель,— раджу вам на вічу ви-іолосити мову — осягнете небувалий успіх... Тепер кажіть, кого вибирати.

— Не моє діло вибирати.^, я поки що мушу учити шити.

— Так і є — і я за тим — учити шити... я противником емансипації і не запишуся під ваш прапор. Нині тільки роблю мале уступство тут, бо дівоче серденько рішати має. Ой, :чіаю я вас, дівчатонька, і перед силою чувств — перед святою силою — сиву голову клоню. Давно догадуюсь, дивлюсь на вашу любов; я вас обоє полюбив і для вас уступство зроблю, одначе хочу ваше слово чути. Не сороміться так-то дуже... а скажіть, як батькові, чи залежить вам дуже на виборі Юстина?

Учителька іще відтягалася з відповіддю, неначе боялася рішати і вибір судьбі лишити хотіла.

— Чи ви певні, отче добродію, що переведете вибори по своїй думці?

— Сей раз, як рідко, зложилося таке, що я певний свого. Між радними є три із моїх парохіян-міщан, а я, як предсідатель, маю четвертий рішучий голос, котрий вам нині відступаю; три інші виборці противної партії нічого не вдіють.

Предсідатель глянув на годинник.

— Не повинні вас тут радні застати.

Учителька при відході похилилася і шепнула до уха предсідателя пару слів.

— Чи справді? — запитав здивований предсідатель.— Чи добре чую?

— Коли мені передаєте голос виборчий, то я тільки так вибрати можу,— сказала поважно,— по виборі чекаю вас, отче, у себе з відомістю.

Соня і Юстин бачилися через цілий рік щоднини, вони були товаришами одної праці. Якось, не замічаючи сього самі, годились вони із цілого кружка учительського найбільш у своїх поглядах. Мабуть, у глибині їх душ будилася допервa ся зв'язь, як веселиці стяжка ясна, котрою любов лучить з собою дві людини. Вони самі не добачили сього, не говорили досі ніколи ні словечка про свої чуття. Тільки люди, звичайно як люди, одні завидували, другі раді були, а всі гляділи на них як на залюблену пару. Коли Соня перед кількома днями була у предсідателя на чаю, не могла їмость добродійка довше здержатись, щоби при нагоді, коли говорено про пари, що заміряли в сім сезоні вступити в стан супружества,— не сказати Соні:

— Дай боже, я з серця желаю і вам, щоб борзо перепони усунулися, щоб ви побралися; мій старий дуже вам прихильний і старається виборців приєднати до виборів по своїй мислі.

Соня здивованими очима поглянула на добродійку, вона сама, не могла догадатися, що значить ся бесіда, але добродійка дальше говорила:

— Дайте спокій і не відказуйтеся, від року бачимо, що з Юстином любитеся; я се запримітила на покрови, на празни-ку, колиб ви у нас

співали сей дует "Підем, серце, в рідний край..." , тямите? Гарна з вас пара. Дай боже! дай боже!

Соні лице облилось багряним цвітом; на сі слова вона була так неприготована, що ле знала, що добродійці відповісти має.

А коли Соня попрощала добродійку, не спішилася додому. Слова, що недавно чула, дивно звучали в її душі і будили дивний неспокій. Вона бажала холоду і тишини, щоби з собою до ладу дійти. Тому звернулася в улицю, що вела за місто на поля й луги.

Слова "обоє любитеся" звучали вокруг неї і чоло її рум'янцем вкривали. Вони були для неї верхом недискре-ції і непошанування тайни, про котру вона сама не знала. Люди знають про се, про що вона сама й не гадала і гнівалася на увагу і здогади маломіських добродійок, котрі, крім сплетень, звичайно нічим серйознішим зайнятися не вміють. Так минула вулиці міста і знайшлася серед піль...

Вечір весняний холодив Соні чоло, вітрець розвіяв жар, а спів соловейка лагодив гнів; обурення і будив у серці благородніші чуття, з-поміж яких одно виразніше... відзивалось, але се чуття було іще поки що загадкою для неї самої.

"Обоє любитеся" — поволі суть тих слів змінювалася... не здавалися вони тепер злобною заміткою, тепер, серед чарівного весняного вечора здавались вони мелодією, яку заложила ціла природа і якою вона відзивалася. Сею мелодією співала земля, долина-бір, співало кожне дерево, листок кожний — сей спів чула вона в шепоті ситнику, в плюскоті моди, у тихім щебеті пташні, в прискоренім биттю власного "грип; серце неначе щойно розбудилося... жар обіймав її імлу... й душа розспівалась і не чула більш нічого вже, крім сього співу... Вона йшла далі. Чорної зораної землі .мий вкривалися молодою зеленню. По другім боці темнів ыр, іще у пучках цілий безлистий край його, декуда білів мльки цвіт диких черешень. Минула двір, що стояв в поло-шші дороги до

Зеленої, та йшла попри став, котрого береги икривали широкі листя лотачів та верб, що тонесенькими, і иучкими галузками сягали хвиль води. І тії лотачі і тії иг-рби були неначе чаром овіяні, ладилися до великого мразника;— розцвіту... Над ставом слався легкий туман мряки, яку золотило западаюче сонце...

І Соня потопала у мріях рожевих, як ся мряка... "Обоє любитеся"... Вони собі сього не казали, але коли вона вслухалась у ті слова, сталися вони для неї поясненням многих любих хвилин. Слова сі тепер казали їй, чому вони при кожній стрічі обоє зворушені були. Чому в поглядах єдналися. Чому так легкою в тім дні їй праця була, коли рано перед входом до класи стрілася з Юстином і на "добридень" руку дружньо подала. Чому, коли він не раз вечором у них співав, пісня його змінялась із шаленої, як буря осіння, у палку, як самум... Чому звуки ті вливались у душу її і чарували більш, чим найкращі кантати. Чому, коли вона із рук фіалку пустила, він цвітку підняв і до уст тулив... І стали в думках оживати усі ті дрібні події, що тільки щастя приносили. Ах, і тільки їх призбиралося, що Соня не могла сказати: "Ми для себе рівнодушні", нехай і не відважилася промовити: "Ми любимося". Усе те було іще лишень тими весняними пуп'янками, котрі під впливом привітного сонейка розвинутися у цвіт могли... було се доперва солодке й тихе andante *, що мало перейти в чарівну симфонію серця.

Соня йшла далі, зворушена згуками дивних слів "любитеся", серце її билось незнаним чуттям, сила, що кликала до пуп'янків цвітів, що прихилялися д' собі, що у грудях птиць пісні будила, заговорила тепер і до її серця. Перед її очима струнка молодеча постать Юстина, його гарні уста чарували привітним усміхом, ясні очі дивилися на неї із чуттям розкоші; на тлі весняної природи рисувалася* його голова з темним кучерявим волоссям — і ціла стать сіяла силою, молодою красотою, і перед нею стелилося гарне життя, осяяне незнаним досі блиском нове життя, повне краси, зоріло... проміння розсипало і день чудовий заповідало... В заранні сього життя Соня була щасливою

* Буквально: крокуючий (італ.); спокійний темп у музиці — Ред.

В мріях потопаючи, нестямилась, що ніч вже на землі царює, що минула Зелену, котра стояла самітна на безлюднім перехрестю, і ввійшла в село... Скорішим ходом звернулася до повороту. Мряки, що підносилися із долин і великого ставу, не золотило тепер сонце, бліді, снувалися поволі, таємничо... В Зеленій крізь малі, слабо освічені шибки добачити можна було кількох мужиків при чарці... крізь відхилені двері чути було негармонійні голоси, неначе сварню. Соня вертала хутше, ряд тополь кидав густу тінь, тільки в місці, де двір стояв, ясне світло крізь кришталеві шиби розливалось аж на дорогу... Із городу плив запах фіалок... із зали долітали чарівні оп'яняючі звуки вальса, миготіли легкі статі танцюючих... Соня бачила в уяві ті молоді розкішні серед рож і цвітів статі, о очах блакитних, як небо полудня, і о очах чорних, як пропасть, як ніч, і бачила і груди мармурові, і шиї лебедині, стрійні в коралі, перлини, і чула шелест шовку, і відчувала весь чар сього життя серед блиску і згуків гармонійних — серед багатства і щастя...

Хвилина... далі зараз над ставом овіяв її холод води... чула шум вітей... бачила мряки бліді й ті статі-тіні, що із піль вертали... і про інше життя думати казали... Тії, що припізнилися за роботою, вертали скорим ходом до села, до хат, тільки часом зачула Соня тяжке зітхання, голос журливої мами: "Ой господи, дитина сама, біднятко, за-йдеся з плачу..." і знов тихо й темно... тільки вогник блудний на мляковині замаячів, тільки зірка злетіла — упала в глиб бору... тільки пташка тривожно відозвалася, може, у кігтях пугача... і знов тихо на землі, на хвилях... тихо на небі... неначе в ожиданні чогось незвісного.

У тиждень по сім, повнім мрій і вражінь, вечорі Соня отримала лист. Лист був з незнакомих сторін і незнаною, здавалось їй, рукою писаний. Доперва, коли глянула на підпис, по довгій хвилині, злинувши мислею в дитячі літа, нагадала собі свого учителя іще із шкіл народних, учителя, котрий учив її штуки читання і писання...

Ось звідки сей лист, чиї се слова. В пам'яті Соні рисується стать доброго учителя і уся його доля зла і біжить думками за сею постаттю по усіх місцях, де стільки бездомних, безщасних є... Його стать повна

горя, а серце для страдаючих чутливе... Із мли згадок дитячих літ ока-зуються очі, ентузіазмом сіяючі... лице примучене... лунають слова, палкі любов'ю для бідних, для кривджених, для України... І чи не сі слова збудили в неї першу свідомість почуття правди?.. Хто знає? Хто знає? І як вона могла сю стать забути, стать доброго, тихого робітника на її її ні рідній...

У листі сім перед колишньою ученицею, а тепер товаришкою праці, у темних красках малює тяжку долю свою... Тільки літ трудиться, а все ще й досі провізоричним учи-і ел ом... Тепер журба придавлює його — він не сам, а з родиною. У недоступнім гірськім селі, на лихій посаді, з котрої і так у кожнім часі прогнати його вільно... Не в силі не то що дітям обезпечити життя, але й проживити їх. Чимало досі старався о сталу, лучшу посаду, та все дарма... чому? Коли він зачав своє звання, замаркував себе, необачний, як русин-українець. . а се як проклін, як тінь іде за ним... По описі свого невідрадного стану просить о відомість про оклад тутешньої ради шкільної, до кого йому віднестися треба, щоб і тепер недаремні кошта стемплів 7 були...

Се був лист, що викликував боротьбу і бурю в душі Соні саме тоді, коли у ній погода, щастя явилося. І у сам день вибору лист прийшов. Вона добре знає, що в руках її вибір той... Має рішити його голос любові чи справедливості?.. "Любитеся" — дрожало бідне серце і бачило любу стать молодого Юстина, але в глибині серця осідав сум і протест, і поважний голос кликав: "Всюди нівечиться правда, а коли раз довелося тобі ділати, чи минешся з правдою?.. Чи, як другі, лишень з огляду на своє добро ділати будеш?.. Ти ж одною із тих, що бажають прискорити кращу добу людськості, бажаєш волі і рівних прав жінкам, а ось, коли случайно прийшлося стрібувати сйх прав в ділі, прихиляєшся, куди серце... кличе. І як се було б у сім вольнім, у сім новім вашім, коли б кожний робив се, що тільки для його щастя потрібне... а коли упадуть усякі, стісняючі дрібні згляди, то правда мусить Лишитися: без неї не устояв би ся новий лад. Коли на вході до життя приходиться тобі першу жертву зложити, ти вагаєшся?.. Що ж із сим бідним старим зарібником на ниві шкільництва станеться, має ж він загибати навіки, бо тобі місця

потреба? Ні! Ні! При усій пам'яті про себе, при боротьбі о буття не треба нам залишати ідею помочі для слабших, для менших, не дати упасти загибаючому... Хоч усі діти природи борються між собою... і тисячі болів, боротьб укритих на луці між дрібним навіть зіллям-травою, то люди задля кусника хліба не повинні виходити із круга чувств людських. Не даймо самолюбію заволодіти душею! Що кожну сю вільну одиницю в новій суспільності утримає в ладі? Вона — ся любов правди! Як у світі зір тяженнасила, мусить вона лад утримати, інакше й сей рай, з трудом здобутий, затратити мусили б ми знова..."

Около третьої години надійшов предсідатель, тримаючи в руках повно документів і книгу протоколярну ради шкільної місцевої.

— От і вашу долю приношу вам, пані.

— Хто вибраний?

Предсідатель досить довго непокоїв Соню, заки сказав:

— Вашого протегованого вибрали ми. Але не розумію, пані, вашої невірності — скажіть хоч тепер, чи не любите', чи погнівалися із своїм гарним Юстином? Хто ваші примхи дівочі знає, а я, старий, готовий був для вас дурницю зробив: не використати рідкої нагоди, щоб помочи одному із наших бідолахів безталанних, котрих так усюди минають та кривдять... Чи ви, може, з патріотизму зложили чуття індивідуальні, щоб могли жити чуття народнії?

— У нас, доки перевагу сильніші мають і "гаката" рядить, свідомість народная відповідно мусить бути; треба і нам перше українцями бути, хотя й признаюсь, що рада б людиною бути і вийти із тісних меж партій і народностей. Нині, одначе, рішила правда. Тут велика різниця заслуг і потреби. Юстин молодий сам досі, він скорше дістане де-небудь добру посаду, а сей старий враз із сім'єю до смерті скитатися міг по ріжних голодівках.

— Справді, доню моя,— сказав зворушений предсідатель,— ганьба сему, хто в такім чоловіці не бачить людини. І я хотя й противник модної емансипації вашої і вашого соціалізму, в душі перейнятий духом християнської любові, себто, по-вашому, альтруїзмом і правдою, а може, і думками сих часів і умів великих, коли іще і німці не знали "гакати" і устами Лессінгів8, Шіллерів9, Гетих 10 голосили братерство народів і горожанство світове. Та доки наші ввічливі сусіди з нами не по правді поступають, досі обов'язком нашим самим про себе дбати.

У сій хвилині дійшов крик із вулиці і перебив ораторське одушевления предсідателя; а був це дуже прикрий крик, так звана котяча музика.

Довгою чередою йшов міський пролетаріат. Мабуть, з ініціативи пана аптекаря, верховодника партії, котрій на сей раз не повелося по своїй мислі вибори перепровадити, зібралась товпа ся. Сотня людей: обідрані жидики, уличники бігли наперед; далі видно було мундири стражаків поліції; товпа росла, з неї добувався свист, крик: — Гей! Галай, Галайко, Галайчук, Галайда! Гей, проч з ним! Протест!

Було се перекручене назвисько нововибраного управителя школи Товпа окружила школу, а не заставши вже там предсідателя, звернулася головною дорогою до його мешкання.

— Хочуть, щоб я почув сю їх музику при обіді, але І веду їх нині,— казав успішно предсідатель,— не поверну додому зараз звідси, як тільки туди перейдуть, піду в сусіднє соло до отця Сидора, треба сьогодні лишиться у нього на міста: не буде нині спокою в місті, будуть вікна в роботі, але не будуть знати, де я їм подівся.

Тим часом Соня сумним поглядом обняла товпу сю, що зближалася. Товпа зложена з несвідомих одиниць, що за кілька кинених між них ґалаґанів кричала по-звірськи, не знаючи властиво, чи тішиться їй, чи

жалувати за чим, чи вона що зискала, чи утратила. В її голосах не дзвеніло чуття людське — се радше був голос дикого грізного живла.,

І відвернулась від вікна Соня, а у душі її виринуло пекуче питання: чи і коли піднесеться загал до сеї висоти думок, до якої деякі одиниці доходять, відсуваючи на другий план — своє личне щастя?